
Vastuun teorit

Eero Kaila

Teot, luonne ja kansalaisuus

NYKYFILOSOFIAN TULKINTOJA
ARISTOTELEEN VASTUUKÄSITYKSESTÄ

Eero Kaila tarkastelee Aristoteleen vastuukäsitystä kolmen nykyajan etiikassa ja poliittisessa filosofiassa esiintyvän tulkinnan kautta. Nikomakhoksen etiikan ja Poliitiikan kautta muodostuvia moraalisen ja poliittisen vastuun eri näkökulmia pohtiessaan hän kiinnittää erityisesti huomiota Aristoteleen ihmisen luonteen ja sen sisältämien hyveiden keskeiseen merkitykseen vastuun määrittämisessä sekä yksilö- että valtiotasolla.

Keskustelu vastuusta on ollut muodossa tai toisessa läsnä länsimaisen filosofian historiassa sen alusta lähtien. Mitään yhtenäistä määritelmäprosessia, jonka tulokset olisi sittemmin yleisesti hyväksytty tutkijoiden keskuudessa, ei kuitenkaan ole käyty. Pikemminkin aiheeseen on ajoittain palattu eri näkökulmista niin, että yleensä vastuu on ollut toissijainen suhteessa johonkin muuhun pääasiallisessa tarkastelussa olevaan käsitteeseen kuten vaikkapa oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Tästä syystä Aristoteleen vas-

tuuta käsittelevät tekstit ovat edelleen pitäneet yhtä hyvin pintansa kuin muutkin nykyaikaa lähestyvät aiheen kirjoitukset.

Sen vuoksi ettei Aristoteleella ole mitään selkeästi merkitykseltään yhtenevää, ”vastuuksi” suoraan kääntyvää sanaa, joudutaan turvautumaan tulkintaan. Jos katsotaan viimeisten neljän vuosikymmenen ajan englanninkielistä etiikkaa ja poliittista filosofiaa, Aristoteleen vastuukäsitystä koskevaa tutkimusta löytyy useastakin eri näkökulmasta. Tässä artikkelissa tarkastellaan kolmea tulkintaa. Ne ovat (a) vastuu teosta, (b) vastuu luonteesta ja (c) poliittinen vastuu. Ensimmäisessä painottuu itse teko, toisessa sen tekijä ja viimeisessä edellisten suhde ympäröivään yhteiskuntaan. Näiden kolmen vastuutulkinnan avulla pohditaan sitä, mitä Aristoteleen etiikan ja politiikan teorialla olisi tarjota nykyajan vastuukeskustelulle.

Valitut tulkinnat ovat lähtöisin eri koulukunnista. Karkeasti jaoteltuna tulkinnassa (a) korostuvat valtavirran normatiivisen etiikan teorit, joissa vaikuttavat niin konsekventalistiset, seurauseettiset kuin myös Kantin moraaliteoriasta kumpuavat deontologiset eli velvollisuuseettiset traditiot. Edellisten lisäksi (b)-tulkinta on velkaa G. E. M. Anscomben viitoittamalle hyve-etiikalle.¹ Tulkinta (c) puolestaan on lähtöisin politiin-

---

1. G. E. M. Anscombe (1977) 'Thought and Action in Aristotle', teoksessa J. Barnes, M. Schofield & R. Sorabji (toim.) *Articles on Aristotle 2. Ethics and Politics*, Surrey: Duckworth.

kan teoriasta. Sen sijaan, että traditioista olisi valittu vain joku tietty, on valittu kolme erillistä näkökulmaa pyrittäessä kuvaamaan sitä, miten laaja-alainen vastuukeskustelu ylipäättään on.

Tulkinnosta kaksi ensimmäistä luetaan yleensä moraalisen vastuun käsitteen alaisuuteen. Vastaava erottelu kuin mitä tässä käytetään sisältyy esimerkiksi Jean Robertsin artikkeliin "Aristotle on Responsibility for Action and Character".² Moraalista vastuuta ja (c)-tulkinnan mukaista poliittista vastuuta käsitellään harvemmin yhdessä paitsi julkisessa keskustelussa, jossa on yleistä, että nämä menevät keskenään sekaisin. Viitteitä kokonaisnäkemysten yleistymisestä voi nähdä esimerkiksi Garrath Williamsin Internet-artikkelissa "Responsibility".³

Aristoteleen vastuukäsityksiä lähestyttäessä tärkeimmät lähteet ovat hänen teoksensa *Nikomakhoksen etiikka*⁴ ja *Politiikka*.⁵ *Nikomakhoksen etiikassa* vastuuta koskevat kohdat ovat pääosin teoksen kolmannessa kirjassa.

Vastuu teosta

Nikomakhoksen etiikan kolmas kirja alkaa näin:

"Koska hyve liittyy tunteeseen ja tekoihin ja koska kiitos ja moite kohdistuvat niistä vapaaehtoiisiin, tahdonvastaisiin taas myötätunto ja joskus sääli, hyveen tutkijoiden täytyy ehkä määritellä ero vapaaehtoisen ja tahdonvastaisen välillä."⁶

"Vastuuta" ei siis mainita suoraan. Käsitteeseen liittyen lainauksesta on sen sijaan eriteltävissä kaksi antiikin Kreikasta periytyvää ajatusta. Ensinnäkin, yleisempi ajatus edesvastuusta tai "johonkin syypäänä olemisesta" (*aitia*) on läsnä myös muussa antiikin Kreikan perinteessä. Bernard Williams käyttää *Shame and Necessity*-teoksessaan *aitia*-tyyppisen vastuun käsitteen esimerkkinä *Odysseian* loppupuolella tapahtuvaa kohtausta, jossa Odysseus kohtaa kilpakosijansa: Vastustajat esitetään varustautumassa keihäin ja haarniskoin, jolloin Telemakhos tunnustaa jättäneensä asevaraston oven auki.⁷ Täs-

sä tilanteessa Telemakhos ilmaisee, että vain häntä, eikä ketään muuta voi tästä syyttää. Koh-ta kuvastaa sekä oven auki jättämisen intentionaalisuutta eli tavoitteellisuutta sekä mahdollisten rangaistustoimenpiteiden hyväksymistä.⁸

Aristoteleella edesvastuu ilmenee tekoa seuraavan palautteen, kiitoksen tai moitteen muodossa. Palaute kytkee teon seuraukset sekä yhteisön takaisin tekijään. Merkittävämmäksi teon ominaisuudeksi, jota on nykyetiikassa korostettu edesvastuuta enemmän, osoittautuu kuitenkin teon vapaaehtoisuus (*hekousion*).

Teot Aristoteles jakaa vapaaehtoiisiin ja ei-vapaaehtoiisiin ja näistä vapaaehtoiset teot valittuihin ja ei-valittuihin.⁹ Jokainen valituista teoista on hänen mukaansa tehty tietoisesti. Teon vapaaehtoisuus viittaa siis siihen, että toiminta ei ole pakotettua ja että se on tapahtunut täydessä tietoisuudessa.¹⁰ Samalla Aristoteles vastaa opettajansa Platonin käsitykseen siitä, ettei kukaan tee vapaaehtoisesti väärin.¹¹ Vastuu liittyy Aristoteleella nimenomaan siis vapaaehtoiisiin tekoihin.

2. Jean Roberts (1989) 'Aristotle on Responsibility for Action and Character', *Ancient Philosophy* Vol. IX No. 1.

3. Garrath Williams (2009) 'Responsibility', *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, luettu 31.1.2011 osoitteesta <http://www.iep.utm.edu/responsi/>

4. Aristoteles (2005) *Aristoteles VII: Nikomakhoksen etiikka*, Tampere: Gaudeamus. Toinen painos. Suomentanut ja selitykset laatinut Simo Knuutila.

5. Aristoteles (1991) *Aristoteles VIII: Politiikka*, Jyväskylä: Gaudeamus. Toinen painos. Suomentaja A. M. Anttila ja selitykset laatinut Juha Sihvola.

6. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* III 1, 1109b30–1109b33.

7. Homeros (1985) *Odysseia*, 3. painos, Suomentanut Pentti Saarikoski, Helsinki: Otava, 256.

8. Ks. Bernard Williams (1993) *Shame and Necessity*, Berkeley: University of California Press, 50–55.

9. Ks. Aristoteles, *Retoriikka I* 10, 1368b11–13, teoksessa Aristoteles (1997) *Aristoteles IX: Retoriikka Runousoppi*, viitatus kohdan suomentanut Paavo Hohti, Tampere: Gaudeamus.

10. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka*, Knuutilan selitykset, 221 & 224–225.

11. Ks. Roberts (1989) 23.

Ajatukseen sisältyvä vastuun käsite voidaan lyhyesti ilmaista seuraavasti: ”A on vastuussa (kiitoksen tai moitteen kohde) tekemästään teosta x, jos ja vain jos A tekee x:n vapaaehtoisesti”.¹² Aristoteleen vastuukäsitys näyttäytyy tässä yhteydessä retrospektiivisenä eli ajallisesti jälkikäteen määrittävänä. Jos siis vapaaehtoisuuden ehto täyttyy, tapahtunut teko kohdistaa joko kiitoksen tai moitteen takaisin tekijää kohti.

Mitäpä jos olosuhteet sanelisivatkin pakon? Yksi tapa lähestyä kysymystä olisi tarkastella tekoja teleologian kautta. Aristoteleen filosofian kokonaiskatsannossa päämäärillä on vahva rooli. Jopa niin vahva, että äärimmillen tulkittuna tietty päämäärä voisi selittää siihen johtavat keinot. Päämäärä liittyy aristoteelisen teorian erityispiirteistä nykynäkökulmasta ehkä epäintuitiivisimpaan yksittäiseen sääntöön eli nk. teleologian periaatteeseen. Se on tuttu arkiajattelussa, mutta tieteeseen sitä on vaikeampi sovitaa.¹³ Siinä, missä nykyään yleisemmin korostetaan kausaalisuutta ja ajassa tapahtumien eteenpäin kulkevaa järjestystä, ei Aristoteleen tapauksessa tilanne ole aivan yhtä yksinkertainen. Yksilö toimii hänen teoriansa mukaan luonnossa, mikä tarkoittaa sitä, että häntä koskevat myös luonnon lainalaisuudet. Teleologian periaate on yksi näistä.

Periaate on löydettävissä Aristoteleen luonnonfilosofiaa tutkivasta *Fysiikasta*:

”[N]iissä asioissa, jotka syntyvät ja ovat luonnostaan, on päämääräsyy.

Edelleen, kun asioilla on jokin päämäärä, ne tehdään toteuttamalla aikaisemmat vaiheet järjestyksessä päämäärää silmällä pitäen. Asioiden tekeminen on samanlaista kuin toteutuminen luonnossa ja toteutuminen luonnossa on samanlaista kuin tekeminen, ellei jokin sitä estä. Asiat tehdään päämääräsyyyn vuoksi.”¹⁴

Se, missä määrin teleologian periaatteella on vaikutusta vastuuseen, riippuu pitkälti tulkinasta. Olennaista on se, missä määrin luonto

vaikuttaa tekoihin, sillä (a)-tulkinnan mukaisen vastuukäsityksen kannalta tietoisesti tehtyjen vapaaehtoisten tekojen kohdalla tätä luonnon vaikutusta ei olisi lainkaan: teleologian periaatteesta ei tarvitsisi kantaa huolta. Tosin siitä, minkälainen luonto on, on erilaisia tulkintoja. Mikäli luonto laskettaisiin osaksi ihmistä, olisi tilanne jälleen monimutkaisempi. Aristoteleella tarkka ihmisen luonto jää määrittelemättömäksi, jolloin myös vastuun kannalta (a)-tulkinnan mukainen tarkastelu jäisi puutteelliseksi.¹⁵

Suorin tapa erottaa, selittävätkö keinot päämäärän vai päämäärä keinot, liittyy Aristoteleen käyttämään neljään erilaiseen syyhyn: materiaaliseen, muodolliseen, vaikuttavaan ja päämääräsyyhyn. Vastuun tapauksessa merkitystä on vaikuttavalla syyllä, joka vastaa kausaalista vaikutusta, ja päämääräsyyllä, eli teleologian periaatteen mukaisella vaikutuksella. Vaikkakin Aristoteles erottaa eri syyt, ne voivat hänellä olla voimassa samanaikaisesti.

Lyhyesti kerrattuna (a):n mukainen vastuu näyttää tältä: Teko on yksilöstä peräisin ja se suuntautuu kohti päämäärää. Tämän päämäärän aktualisoituessa, eli kun teko tai teon seurausvaikutus toteuttaa päämäärän, sen vaikutus yksilöä ympäröivään yhteisöön saa aikaan palautteen eli kiitoksen tai moitteen.

Ihmisen luonteen kehittyminen ei kuitenkaan tapahdu näin.¹⁶ Luonteesta puhuttaessa puhutaan ihmisen itseensä kohdistamista vaikutta-

12. T. H. Irwin (1980), 'Reason and Responsibility in Aristotle', teoksessa Amélie Oksenberg Rorty (toim.) *Essays on Aristotle's Ethics*, Berkeley: University of California Press, 125.

13. Vrt. Stephen G. Salkever (1990) *Finding the Mean*, New Jersey: Princeton University Press, 19–21.

14. Aristoteles (1992) *Aristoteles III: Fysiikka*, Jyväskylä: Gaudeamus, suomentajat Tuija Jatakari ja Kati Näätäsaari, selitykset laatinnut Simo Knuutila, II 8, 199a8–199a12.

15. Ks. J.L. Ackrill (1980) 'Aristotle on Eudaimonia', teoksessa Amélie Oksenberg Rorty (toim.) *Essays on Aristotle's Ethics*, Berkeley: University of California Press, 33.

16. Roberts (1989) 30.

vista syistä, jolloin luonnolla ja teleologialla ei ole vaikutusta. Millä tavalla Aristoteleen ihminen on sitten vastuussa luonteestaan? Miten itseen kohdistettu vaikutus vaikuttaa teon valintaan?

Luonne, hyveet ja moraalinen vastuu

Tekojen ja niiden seurauksien sijasta tulkinnassa (b) huomio kohdistuu tekijän luonteenominaisuuksiin samoin kuin niiden muodostumiseen vaikuttaneisiin aiempiin vapaaehtoisii tekoihin. Nämä tapahtuvat kausaalisuuden periaatteen mukaisesti.¹⁷ *Nikomakhoksen etiikan* kolmannen kirjan viidennessä luvussa on kohta, joka tuo luonteen vaikutuksen mukaan moraalisen vastuun piiriin:

”Ihmisten toiminta yksittäisissä tilanteissa tekee heidät sellaisiksi, jollaisia he ovat. Tämä näkyy selvästi niistä, jotka valmistautuvat kilpailuihin tai johonkin suoritukseen. He harjoittavat taitoaan koko ajan. Ihmisen täytyy olla täysin järjetön, jos hän ei muka tiedä, että luonteenominaisuudet kehittyvät yksittäistapauksissa harjoitetun toiminnan mukaisesti. Ja on järjetöntä ajatella, että epäoikeudenmukaisesti toimiva ei halua olla epäoikeudenmukainen tai hillittömästi elävä hillitön. Jos ihminen ilman tietämättömyyttä toimii tavalla, joka tekee hänestä epäoikeudenmukaisen, hän tulee vapaaehtoisesti epäoikeudenmukaiseksi.”¹⁸

Itse tekoilanteessa epäoikeudenmukainen tai hillitön ihminen siis toimii todennäköisesti vastaavasti luonteensa mukaisesti. Tilannehetkellä on mahdollista, että epäoikeudenmukainen tai hillitön teko tulee tehdyksi vapaaehtoisesti ja tietoisesti. Aristoteles siis kritisoi Platonin sitä käsitystä vastaan, ettei tietoinen tee väärin. Väärin voi tehdä, ja siitä voi joutua vastuuseen ja saada moitteita siitä huolimatta, että toimisi täydessä ymmärryksessä.¹⁹ Aristoteleen mukaan tekijä on yhtäältä vastuussa teoistaan suoraan ja toisaalta myös epäsuorasti luonteensa kautta.

Susan Meyerin *Aristotle on Moral Responsibility* -teoksen mukaan (b) on (a):n välttämätön ehto, ja hän on jopa sitä mieltä, että (b) on nykyaikaisen moraalisen vastuun perusta.²⁰ Vapaaehtoinen toiminta tapahtuu harkinnan ja päätöksenteon kautta. Harkinta ja sen perusteella valinnan tekeminen (*prohairesis*) on keskeinen mekanismi Aristoteleen etiikassa. Myös hyveellinen toiminta, johon palataan myöhemmin, noudattaa ”prohairesis”-valintaa.²¹

Koska tulkinnassa (b) yhteisön palaute kohdistuu tapahtuvaan tekemiseen eikä siihen, mitä yksilö on tehnyt aiemmin, vastuun ajatukseen tulee prospektiivinen, eteenpäin katsova ulottuvuus.²² Kun (a)-tulkinnan kiinnostuksen kohteena olivat tiettyyn lopputulokseen johtavan teon ja siitä yhteisön palautteena antama kiitos tai moite, siirtyy (b):ssä näkökulma teon tekijän hyveisiin. Mutta mitä tarkalleen nämä hyveet ovat, ja miten tekojen ja hyveiden vuorovaikutus tapahtuu Aristoteleen mukaan?

Aristoteleen teoriassa hyveet sisältyvät hänen käsitykseensä sielusta.²³ Hyveet ovat tulkinasta riippuen välineitä hyvään elämään tai itseisarvoisesti tavoitteita sinänsä.²⁴ Ne ovat tiettyjen luonteenpiirteiden tiloja, joista jokaisella on kaksi vastaavaa pahetta (*kakia*). Paheista toinen tarkoittaa sitä vastaavan hyveen puuttumista ja toinen saman hyveen liiallisuutta. Esimerkiksi rohkeus on hyve ja ”kultainen keskietie”, kun taas pelkuruus on sen puute ja uhkarohkeus liiallisuus. Harjoituksen kautta hyveillä on taipumus lähestyä kultaista keskietietään.

17. Vrt. G. E. M. Anscombe (1977), 68–69.

18. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* III 5, 1114a 8–14.

19. Roberts (1989) 32–33.

20. Susan Sauvé Meyer (1993) *Aristotle on Moral Responsibility*, Surrey: Blackwell, 122.

21. Meyer (1993) 130.

22. Sarah Broadie (1991) *Ethics with Aristotle*, New York: Oxford University Press, 125.

23. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* II 5, 1105b20–1106a12.

24. Vrt. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* X 6, 1176a30–1176b8.

Vastuuta määritettäessä hyve näyttyy ohjaavana luonteen ominaisuutena. Se vaikuttaa tekoa valitessa ratkaisevasti siihen, mikä valittavissa olevista teoista eli tekijän päämäärää kohti suuntautuvista keinoista valitaan. Yksilön käytökseen vaikuttavat syyt hänen toiminnassaan ovat tällaisen ajattelun mukaisesti peräisin hänestä itsestään, hänen oman eettisen harjoittelunsa tulosta. Kuitenkaan kenestäkään ei voi tulla hyveellinen tyhjiössä. Joten pääsemme pohtimaan sitä, voisivatko hyveet olla alun perin peräisin yhteisöstä. Vastauksen saamiseksi on tehtävä ero intellektuaalisten eli älyllisten hyveiden ja luonteen hyveiden kesken:

”Intellektuaalisen hyveen syntyminen ja kehittyminen perustuu pääasiassa opetukseen, ja siksi se tarvitsee kokemusta ja aikaa. Luonteen hyve taas syntyy tavoista, kuten sen nimikin (*ēthikē*) juontuu vähin muutoksin sanasta tapa (*ethos*). Näin on selvää, että mikään luonteen hyve ei synny meissä luonnostaan, sillä mitään luonnostaan jollakin tavoin olevaa ei voida totuttaa toisenlaiseksi.”²⁵

Luonteen hyveiden muodostumisen taustalla piilee omien tapojen harjoittaminen. Kuitenkin vaikka yksilö voi vaikuttaa oman luonteensa hyveisiin harjoittamalla niitä, harjoittaminen ei yksinään riitä muodostamaan luonnetta hyveelliseksi.²⁶ Aristoteleen mukaan lajiaan edustavat yksilöt, ihmisyksilöt mukaan lukien, pyrkivät toteuttamaan lajiominaisuuttaan. Ilmeisesti Platonin ajatuksia seuraten hän tuo esiin mahdollisuuden, että yksilölle muodostuisi tai siirtyisi kasvatuksen kautta nk. tapahyve eli eräänlainen hyveen pohjapiirustus.²⁷ Tapahyveen harjoittamisen kautta luonteen hyveet muodostuvat sellaisiksi kuin yksilön toiminta ne määrittää, ja täten ne voivat vaikuttaa yksilön luonteen ominaisuuksina myös päämääriin johtavien tekojen valintaan. Vaikkakin varsinaisiksi luonteen hyveiksi kehittymiseen vaaditaan yksilöltä omaa aktiivisuutta, Aristoteleen mukaan hyveellisyyden alkuperä löytyy ympäröivästä yhteisöstä.²⁸

Aristoteleen mukaan opetuksella ja valtiolla keskeinen asema intellektuaalisten hyveiden syntymisessä. Intellektuaalisiin hyveisiin hän lukee myös käytännöllisen järjen (*phronēsis*): se perustuu enemmän opetukseen ja kokemukseen ja auttaa yksilöä saavuttamaan luonteen hyveiden kultaisen keskiteen.²⁹ Järjestyessään jäsenilleen opetusta ja järjestyessään valtioksi yhteisö antaa yksilölle välineet saavuttaa ihanteellisen tilansa tehokkaammin. Käytännöllisellä järjellä on siis tärkeä merkitys siihen, miten tehokkaasti yksilö omaksuu luonteen hyveet, mutta se ei suoraan määritä niiden sisältöä.

Käytännöllinen järki sisältää harkinnan ja reflektion prosessin, joka johtaa päämäärän toteuttavan teon valintaan.³⁰ Vaihtoehtoisista teoista hyveiden ohjaamasta valinnasta Aristoteles käyttää termiä ”prohairesis”. Vaikeasti käännettävän käsitteen sisältö on jotakuinkin vapaaehtoisesti tehty valinta, jonka vaihtoehdoista valitsee valintahetkellä täysi ymmärrys.³¹ Käsite on niin keskeinen, että *Nikomakhoksen etiikassa* ”prohairesis”-ominaisuutta pidetään jopa inhimillisen toiminnan perustavana ominaisuutena.³² Vaihtoehtoisista teoista harkinnan perusteella tehdyn valinnan tulos paljastaa ympäröivälle yhteisölle yksilön teon valintaan vaikuttaneet hyveet tai paheet. Tämän perusteella kiitos tai moite lopulta langetetaan. On syytä huomata, että harkittu vapaaehtoinen teko on Aristoteleella mahdollista vain ihmisyksilöille, joiden luonne on tarpeeksi kehittynyt, eli niille, jotka ovat ylittäneet lapsuusiän.³³

25. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* II 1, 1103a15–21.

26. Richard Sorabji (1980) 'Aristotle on the Role of Intellect in Virtue', teoksessa Amélie Oksenberg Rorty (toim.) *Essays on Aristotle's Ethics*, Berkeley: University of California Press, 211.

27. Sorabji (1980) 211–212.

28. Ks. Broadie (1991) 170.

29. Sorabji (1980) 210.

30. Broadie (1991) 179.

31. Salkever (1990) 69.

32. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* VI 2, 1139b5–6.

33. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* III 2, 1111b4–9.

Jos hyväksytään oletus, että tulkintatavat (a) ja (b) todella kuvastavat Aristoteleen vastuun eri puolia, voidaan niiden pohjalta laajentaa kuvaa Aristoteleen vastuusta pelkkänä yksilön ja teosta seuraavan kiitoksen tai moitteen välisenä vuorovaikutuksena. Tulkinnasta (b) seuraa, että teolla on samaan päämäärän kohdistuvia mahdollisia vaihtoehtoja. Se, mikä vaihtoehtoista teoista valitaan, ratkeaa sielun peruselementteihin kuuluvien luonteenhyveiden määrittämänä. Koska yksilö voi vaikuttaa omiin hyveisiinsä harjoittamalla niitä, vaikuttaa teon vastuun määrittämisen kokonaisuudessa siis sekä päämäärän teleologinen selitys sekä yksilön luonteenhyveiden kautta hänen oma, epäsuora kausaalinen vaikutuksensa.

Kansalaisen poliittinen vastuu

Silloinkin, kun tarkastellaan pelkästään Aristoteleen hahmottelemaa moraalista vastuuta, yksilöä ei voi erottaa täysin häntä ympäröivästä yhteisöstä. Tekojen vapaaehtoisuuden ja luonteen hyveiden lisäksi Aristoteleen teoriassa on vastuun kannalta merkitystä myös kansalaisen toiminnan ja valtion poliittisen toiminnan välillä. Poliittinen vastuu, siis tulkinta (c), muodostuu sen perusteella, miten tekijän kansalaishyveiden määrittämä toiminta suhtautuu sen valtion poliittisen toiminnan päämääriin, jonka asukas hän on.³⁴ Tätä näkökulmaa on kuitenkin tutkittu filosofiasa moraalista vastuuta ja sen eri ominaisuuksia huomattavasti vähemmän, kun taas vaikkapa politiikan teoriassa *Politiikkaan* viitataan useammin.

Nikomakhoksen etiikka päättyy toteamukseen, että *Politiikan* sisältö on vuorossa seuraavana käsiteltävänä aihepiirinä. Siinä Aristoteles jatkaa hyvän elämän toteutumisen ehtojen selvitystä. Poliitiikan tieteen kohde, kaupunkivaltio, muodostuu keskeiseksi toimijaksi hyvän elämän saavuttamisessa. Sekä etiikka että politiikan tiede ovatkin Aristoteleella samaa kokonaisuutta eli ”käytännöllisiä tieteitä”. Erottelu etiikan kokonaisuuteen on korostunut vasta myöhemmän

toimitustyön seurauksena. Tätä ennen molempien teosten sisältämät tekstit ovat olleet mitä todennäköisimmin Lykeionin koulun luento-
muistiinpanoja.³⁵

Ennen kansalaisen hyveellisen toiminnan määrittämää vastuun tarkastelua on syytä avata hieman, mihin valtio ja kansalainen viittaavat: Aristoteleella valtio ihmisen tavoin kuuluu luontoon.³⁶ Siksi myös valtioon pätee teleologian periaate ja myös sen toiminnalla on päämäärä. Yksittäisen kansalaisen hyveidenmukainen toiminta ohjaa valtion kokonaisuuden toimintaa kohti sen luonnollista päämäärää.³⁷

Politiikassa Aristoteles määrittelee kansalaisen:

”Koska valtio on osista kokoonpantu, kuten mikä tahansa monista osista muodostettu kokonaisuus, on selvästi pohdittava ensin, mikä on kansalainen. Valtio on eräänlainen kansalaisten joukko.”³⁸

Kokonaisuuden ja osien välinen vuorovaikutus kuvaa Aristoteleen essentialistista suhtautumista yksilöön yleensä.³⁹ Vaikkakaan yksilön ominaispiirteet eivät ole erotettavissa kyseisestä ilmentymästä eli henkilöstä, riittävät nämä tietyt piirteet, jotka taas voivat olla samanlaiset usean henkilön välillä, erottamaan ihmisyksilön muista eläinolioista. Antiikin Kreikan kansalaiselle kaupunkivaltio oli paitsi hänen asuttamansa maailma myös määrittävä taho, joka antoi kau-

34. Ks. Delba Winthrop (1975), ‘Aristotle and Political Responsibility’, *Political Theory* 3, 417–418.

35. Ks. Aristoteles, *Politiikka*, 221–222.

36. Ks. Mary P. Nichols (1992) *Citizens and Statesmen*, Savage: Rowman & Littlefield Publishers Inc., 15–17.

37. Ks. Winthrop (1975) 407.

38. Aristoteles, *Politiikka* III 1, 1274b39–1275a1.

39. Vrt. Aristoteles (1989), *Aristoteles VI: Metafyysikka*, Helsinki: Gaudeamus. Suomentaneet T. Jatakari, K. Näätäsaari ja P. Pohjanheimo ja selitykset laatintu Simo Knuutila. X 10, 1075a11–26.

punkkilaiselle itselleen merkityksen. Kansalaisuus on yhtä kuin ”olla poliittinen ihminen”.⁴⁰

Hyvä kansalaisuus määrittyy implisiittisesti kansalaisen henkilökohtaisten luonteen hyveiden ja hänen kansalaishyveidensä välisen vastaavuuden perusteella. Aristoteles erottelee siis hyvän miehen hyveet, joita pääasiassa edellisessä osiossa käsiteltiin, ja kansalaisen hyveet toisistaan. Edelliset eivät välttämättä ole yhteneviä jälkimmäisten kanssa.⁴¹ Kansalaisen hyveiden mukaisesti hyvä kansalainen määrittyy sen mukaan, miten hän toteuttaa valtiossa roolinsa mukaista toimintaa. Jokaista roolia vastaavat sen omat kansalaishyveet: hallitsijalla on hallitsijan hyveet, sotilaalla sotilaan, maanviljelijällä maanviljelijän hyveet jne.

Aristotelesta voi tulkita siten, että poliittinen vastuu on merkitykseltään lähes sama asia kuin hyvä kansalaisuus. Tässä tulkinnaassa korostuu kuitenkin valtion toiminta: valtio on kuin kuoro, jonka jäsen kansalainen on.⁴² Tämän perusteella voisi olettaa, että hyvän valtion toiminnan kannalta olisi suotavaa, että jokainen yksittäinen kansalainen suorittaisi roolinsa mukaiset tehtävät mahdollisimman hyvin.⁴³

Meidän on kuitenkin mahdotonta soveltaa *Politiikassa* ilmaistuja ajatuksia sellaisenaan nykykaan.⁴⁴ Aristoteleen yhteiskunnassa vain omistavan luokan helleenimiehillä oli kansalaisen status.⁴⁵ Sukupuolten välisen epätasa-arvon lisäksi orjatalous oli itsestäänselvyys eikä Aristoteleskaan kyseenalaistanut sitä. Vaikkakin hän pohti orjuutta tavallaan kriittisesti, mm. erottelemalla käsitteellisesti vapaita ja orjuutettuja mieliä ja ruumiita, hänen ajatusketjunsä kompastui lopullisesti, kun hän tuli kytkeneeksi ihmisen (määrittelemättömäksi jääneen) luonnon myös orjia koskevaksi.⁴⁶ Tämän vuoksi hän joutui puhumaan myös orjuuden luonnollisuudesta ja hän tuli liittäneeksi aikalaistensa ”barbaareja” kohtaan tuntemat ennakkoluulot osaksi poliittista teoriaansa.⁴⁷

Aristoteleen näkemänä kansalaisen hyveet eivät siis välttämättä riippuneet henkilökohtai-

sista hyveistä, mistä seuraten hyvä kansalainen ei välttämättä ole hyvä ihminen. Poikkeuksen kuitenkin muodostavat hallitsijat, joiden Aristoteles katsoo omaavan ennakkoehdon omata myös hyvän ihmisen hyveet.⁴⁸ Hallitsijalta vaaditaan kehittyneitä käytännöllistä järkeä, kun taas kansalainen ei tämän sisältämää harkintakykyä välttämättä tarvitse. Hallitsijalta vaaditaan myös ymmärrystä alamaisten asemaa kohtaan, sillä kuten Aristoteles kirjoittaa, ”ei voi hallita hyvin, ellei osaa totella”.⁴⁹ Tavalliselta kansalaiselta vaaditaan ainoastaan oman erityisalansa hallintaa.

Aristoteleen teorian mukaan hallitsija toimiessaan hallitsijan hyveiden mukaisesti eli ollessaan hyvä hallitsija edistää valtion poliittista toimintaa kohti sen päämäärää. Poliittinen vastuu toteutuu tällöin hänen kohdallaan, sillä hänen toimintansa on yhdenmukaista valtion poliittisen toiminnan kanssa. Aristotelesta tulkiten poliittinen vastuu on sitä, edistääkö kansalaisen toiminta yksilönä valtiota, jonka kokonaisuuden osa hän on, kohti sen luonnollista päämäärää.

Samoin kuin ihannetapauksessa kansalainen toiminnallaan edistää valtion päämäärää, parhaassa tapauksessa valtio tavoittelee kansalaistensa hyvinvointia.⁵⁰ Tällaisessa valtiossa siis kansalaisen toiminta yksilönä edistäisi valtion päämäärää toimia alueensa asukkaiden parhaaksi. Se, miten kansalaisen teot suhtautuvat tähän toimintaan, määrittää kansalaisen poliittisen vastuun:

40. Winthrop (1975) 410 & 413.

41. Aristoteles, *Politiikka* III 4, 1276b34–35.

42. Winthrop (1975) 418.

43. Ks. Aristoteles, *Politiikka* 253.

44. Nichols (1992) 169.

45. Ks. Aristoteles, *Politiikka* 243.

46. Ks. Aristoteles, *Politiikka* I 5, 1254a21–23.

47. B. Williams (1993) 110–115.

48. Ks. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* I 4, 1095b4–7.

49. Aristoteles, *Politiikka* III 4, 1277b7–16.

50. Ks. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* I 7, 1097a15–1098b9 & I 13, 1102a5–10.

”Mielestämme on olemassa kolme oikeaa valtiomuotoa. Niistä paras on välttämättä se, jossa parhaat hallitsevat. Sellainen syntyy, kun yksittäinen henkilö, kokonainen suku tai ihmisjoukko on ylivertainen hyveessä, siten, että toiset ovat kykeneviä olemaan hallittuja, toiset taas hallitsemaan tavoiteltavimman elämäntavan saavuttamiseksi. Edellä esitetyt argumentit osoittivat, että miehen hyve ja parhaan valtion kansalaisen hyve ovat sama asia.”⁵¹

Valtion hallitusmuotoihin kuuluvat yhden, usean tai monen hallitsemat kokonaisuudet. Nämä Aristoteles vielä jakaa sen mukaan, onko valtion toiminnan päämäärä hyveellinen eli tavoittelee se kansalaistensa etua vai onko valtio rappeutunut eli tilanteessa, jossa etusijalla on hallitsijoiden oman edun ajaminen. Ihannetapauksessa parhaimpana valtion poliittisena tavoitteena on kukoistukseksi ja onnellisuudeksi käännetty ”eudaimonia”. Hallitsijoita saattaa siis olla kerralla enemmänkin, ja hallitsijoiden lukumäärän mukaisesti ihanteellisten valtioiden hallitusmuodot ovat monarkia, aristokratia ja politeia, kun taas rappeutuneiden vastaavat ovat tyrannia, oligarkia ja demokratia.

Demokratiaa Aristoteles piti huonona valtiomuotona jakaen Platonin tyytymättömyyden. Platonhan järkyttyi Sokrateen kuolemantuomiosta, jonka lopullisesta toimeenpanosta äänestettiin demokraattisesti. Platon kuvaa yhteiskunnan rappeutumisen sarjana paremmasta valtiomuodosta huonompaan: aristokratia, timokratia, oligarkia, demokratia, tyrannia.⁵² Jako demokratiaan ja politeiaan on Aristoteleen oma, ja sen taustalla on nimenomaan valtiomuodon pääasiallinen edunsaajataho.

Millä tavoin vastuullinen toiminta eroaa siten valtiomuotojen kesken? Hyvissä valtiomuodoissa hyveellisen yksilön vastuullisten tekojen on helpompi toteutua myös poliittisesti vastuullisena toimintana eli edellä kuvatut vastuun tulkitatavat (a), (b) ja (c) ovat yhdenmukaisimmillaan monarkioissa, aristokratioissa sekä politeiamuotoisissa valtioissa.

Tilannetta on hankalampi määrittää rappeutuneissa valtioissa.⁵³ Tällöin hyveellisen ihmisen toiminta voi hyvinkin ajaa kansalaisten yhteistä etua, mutta valtion näkökulmasta se voi olla valtion toiminnan päämäärän vastaista. Aristoteleen teorian kautta on mahdollista tarkastella tilanteita, joissa pelkän moraalisen vastuun tulkintojen mukaisesti oikeellinen toiminta näyttäytyikin moitittavana silloin, kun valtion toiminta otetaan lisäksi huomioon.

Olipa valtiomuodon tila tyrannia, monarkia tai demokratia, vaikuttaa se kokonaisuuteen samalla tavalla kuin hyveet vaikuttavat yksilöihin. Tyrannia ja muut Aristoteleen mukaan rappeutuneet hallitusmuodot vertautuvat yksilöiden paheisiin ja johtavat valtion heikentyneeseen toimintaan siten, että kansalaisten toimet ovat ohjautuneet pois yhteisen hyvän päämäärästä. Tämä tarkoittaa sitä, että rappeutuneen valtion toimenpiteet eivät saavuta täydellisesti tavoitetaan eli yhteisön hyvinvointia, mutta myös sitä että sen puitteissa toimivan, muuten hyveellisen kansalaisen toimia voidaan pitää moitittavana. Näin luettuna Aristoteleen teoria tuntuu miltei jopa modernilta.

Vuorovaikutteinen vastuu

Aristoteleen teoksista luettavissa oleva moraalisen vastuun ajatus näyttää sisältävän kaksi näkökulmaa. Näistä ensimmäinen, vastuu teosta, viittaa tietoisesti ja vapaaehtoisesti tehtyjen tekojen tapahtumiseen sekä niiden perusteella annettavaan kiitokseen ja moitteeseen. Toinen näkökulma, vastuu luonteesta, perustuu sekä yksilön luonteen ohjaamiin valintoihin samoin kuin yksilön sisäiseen luonteeseen, joka taas muodostuu tarkasteltavaa tekoa ajallisesti edeltävien, yhtäläillä vapaaehtoisten tekojen vaikutuksella.

51. Aristoteles, Poliitiikka III 18, 1288a32–39.

52. Platon (2007) *Valtio*, Suomentanut Marja Itkonen-Kaila, Keuruu: Otava, VIII, 544d–562b & IX, 587c.

53. Vrt. Nichols (1992) 87.

Näiden kahden tulkinnan myötä moraalisisestä vastuusta voidaan hahmottaa pelkkään tekoon ja sen seurauksiin kohdistuvia arvioita monipuolisempi kokonaisuus.

Aristoteleen teoksista erikseen hahmoteltavissa oleva poliittisen vastuun ajatus merkitsee ennen kaikkea sitä, että kansalaisten toiminta muodostaa yhdessä valtion poliittisen toiminnan kokonaisuuden. Valtion toimenpiteiden ihanteellinen päämäärä on kansalaisten hyvinvointi. Jos valtio on optimaalisesti järjestetty, kansalaisten toiminta johtaa kohti heidän omaa hyvinvointiaan. Yhdessä tarkasteltuna moraalinen ja poliittinen vastuu viittaavat näin vuoro-

vaikutukseen valtion ja sen kansalaisten toiminnan välillä – yhtäältä kykyyn toimia yhdessä, jotta tuotetaan onnellisuutta itselle ja kanssaeläjille valtiokoneiston välityksellä, ja toisaalta yhteistyökyvyttömyyteen.

Aristoteleen etiikan ja politiikan teoria antaa esimerkin jostain sellaisesta, mitä nykyisten, enemmän individualismiin nojaavien teorioiden joukosta ei löydy: vastuuta ei voida yksilöidä pelkästään teon tekijään itseensä, vaan väistämättä jokaisessa tapauksessa vähintään osa vastuusta lankeaa myös häntä ympäröivään yhteisöön.